

XIX. YÜZYIL BURSA KÜLTÜR HAYATINDA

ÖNEMLİ BİR DÖNEMEÇ: “FEVÂİD”

Dr. İbrahim İmran ÖZTAHTALI*

ÖZ: Bursa basın tarihinin *Hüdâvendigâr* ve *Nilüfer*'den sonra üçüncü süreli yayını olan *Fevâid*, okuyucu kitlesi olarak öğrencileri hedef almıştır. Bursa'nın çocuklar için çıkarılan edebî ve ilmî içeriğe sahip ilk dergisidir. Derginin imtiyaz sahibi Murat Emrî Efendi, 1882'de Bursa'ya, bugün Yunanistan'ın Larissa bölgesinde kalan Yenişehir Fenâr'ın Tırnova kasabasından göçmüştür. Müteşebbis Murat Emrî Efendi, divan şairi, kitapçı, kütüphaneci, matbaacı, editör ve gazeteci kimliğiyle XIX. Yüzyıl Bursa kültür hayatının dikkat çekici kişiliklerinden biridir. Emrî Efendi, *Fevâid*'in yanında Bursa'nın resmi olmayan ilk gazetesi *Bursa*'yı ve yine Bursa'nın ilk ekonomi dergisi olan *Sanayi*'i yayımlamaktadır. Bu çalışmada *Fevâid* dergisi çeşitli yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fevâid, Murat Emrî Efendi, Bursa, çocuk dergisi

The Fevaid: The Cultural Milestone of Bursa in the 19th Century

ABSTRACT: *Fevâid*, which was the third period in the history of the Bursa press after *Hüdâvendigâr* and *Nilüfer*, aimed at students as the audience. It was the first journal that had a literary and a scholarly content among the ones that had been published earlier. In 1882, Murat Emrî Efendi, who had been the publisher, had immigrated to Bursa from the town of Tırnova, Fenâr Yenişehir, which is today in the region of Larissa in Greece. The undertaker Murat Emrî Efendi, who had been a Divan poet, book-seller, librarian, printer, editor and a journalist, had had a remarkable character of the 19th century Bursa cultural life. Emrî Efendi had published *Bursa*, which had been the first civil newspaper in Bursa, and *Sanayi*, which had the first economy magazine there, as well as *Fevâid*. In this study, various aspects of the periodical of *Fevâid* will be introduced.

* Uludağ Üni. Güzel Sanatlar Fak. Sahne Sanatları Böl., iboz@uludag.edu.tr

Key Words: Fevâid, Murat Emrî Efendi, Bursa, kids' magazine

İstanbul'da ilk resmi devlet basımevinin kuruluşundan tam 141 yıl sonra 1868 sonlarında Bursa'da ilk baskı makineleri *Matbaa-i Vilâyet* adıyla kurulan işletmede çalışmaya başlamıştır (Kaplanoğlu 2006: 93).

Matbaanın ilk yöneticisi müderris Saip Efendi olmuş, sonraki yıllarda Mustafa Efendi ve 1872-1898 yılları arasında da Ahmet Vefik Paşa'nın Hudâvendigâr valiliği sırasında Bursa'nın yetiştirdiği ilk tiyatro yazarlarımızdan Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, basımevinin yönetimini üstlenmiştir. Ferâizcizâde'nin ardından vilâyet mektupçusu Rifat Efendi¹ görevi devralmıştır. 1897'de Bursa'ya sürgün edilen tanınmış ozan, edebiyatçı ve siyaset adamı Süleyman Nazif *Matbaa-i Vilâyet*'in sorumluluğunu üstlenmiş ve bu görevini Diyarbakır'a vali olarak atanıncaya kadar sürdürmüştür.

Bursa'da ilk gazete de yine devlet eliyle çıkarılmış, adı da *Hudâvendigâr* olarak belirlenmiş, vilâyetin resmi yayın organı olmuştur (Kaplanoğlu 2006: 93). Gazetenin 8 Şubat 1869 tarihli ilk sayısındaki "Mukaddime" başlıklı başyazıda, "*Müsaade-i Celîl-i Hazret-i Şehinşâhilerince erzan ü şayan buyrulması*" üzerine çıkarılmakta olduğu belirtilmiştir. Bu başyazıda, Hudâvendigâr adının seçilme gerekçesi de şöyle anlatılmıştır: "*Vilâyet-i mezkûrenin merkezi olan Bursa memleketi, payitaht-ı kadim-i saltanat menba-ı hass olmak ve merkez olan livânın 'Hudâvendigâr' namı ile şöhret-i mefhareti bulunmak cihetiyle, işbu cerîdenin dahi ism-i mezkûr ile yâd olunması tensip kılındı.*"

Bursa'nın bu ilk gazetesi dört sayfa ve 50X25 santimetre boyutlarındaydı. Haftada iki kez, çarşamba ve cumartesi günleri yayımlanmaktaydı. Yıllık abone bedeli 100 kuruş, altı aylığı 50 kuruş, bir sayısı ise 20 para (yarım kuruş)dir.

Bursa'da ilk özel süreli yayın, 1869'da *Hudâvendigâr*'ın yayımlanmasından yaklaşık on yedi yıl sonra, Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi tarafından, İstanbul'daki örneklerinden esinlenerek yayımlanmıştır. Bursa'nın öncü sanat adamlarından biri olan Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, 1879'da Vali Ahmet Vefik Paşa tarafından kurulan *Bursa Osmanlı Tiyatrosu*'nu desteklemek amacıyla oluşturulmuş "*Tiyatro Muhipleri Encümeni*" üyelerindendir. Ferâizcizâde, daha 1883'te Bursa'nın ilk özel basımevini kurmuş ve bu basımevinde 1884'ten itibaren kendi tiyatro yapıtlarının basımını yapmaya başlamıştır. Ferâizcizâde Matbaası, Alacamescit Mahallesinde, günümüzde kendi adıyla anılan Ferâizcizâde

¹ Bu kişinin daha sonra *Fevâid* yazı işleri sorumlusu olarak görev alacak olan Mehmed Rif'at Efendi olduğu düşünülmektedir.

sokağında kurulmuştur. 1974'te *Bursa Hakimiyet* gazetesinin ilk sayılarında yayımlanan bir araştırmada, basımevinin "litoğraf" taşlarının bir duvar kenarında durmakta olduğundan söz edilmekte ve bu taşların bir fotoğrafına yer verilmektedir. Ferâizcizâde'nin matbaasında basarak yayımlamaya başladığı Bursa'nın ilk dergisi *Nilüfer*'in birinci sayısının tarihi 1 Rebiülevvel 1305 (9 Aralık 1886)tir. *Nilüfer* dergisinin Ferâizcizâde Mehmet Şakir'den başka bir sahibi daha vardı: Yenişehirli Mahmut Kemâlettin Fenârî.²

Bursa'da gazetecilik ve yayıncılık alanında sözü edilecek en önemli kişiliklerden biri de Murat Emrî Efendi'dir. 1850 yılında, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Larissa (Yenişehir Fenar)'da doğan Murat Emrî Efendi, 1878 Berlin Antlaşması'nın ardından 1882'de ailesiyle birlikte Bursa'ya göçmüştür. Çocukluğundan itibaren okumaya ve kitaba düşkün bir karakter sergileyen Murat Emrî Efendi, çok istemesine rağmen düzenli bir eğitim görememiştir. Bu eksikliği, binlerce kitaptan oluşan şahsi bir kütüphane oluşturup okuma ve yazma faaliyetiyle gidermeye çalışmıştır. Bursa'ya göçünden sonra eğitim konusundaki girişimleri bu eksikliğin bir telafisi olarak karşımıza çıkmıştır. Çok yönlü bir entelektüel olarak Murat Emrî Efendi, Bursa'da önce bir kütüphane kurarak Kütüphane-i Emrî'yi Bursalıların hizmetine sunmuştur. Çok geçmeden de Kitaphane-i Emrî'yi açarak modern bir kitapçı olarak Bursa kültür hayatının önemli bir parçası olmuş, İstanbul'da çıkan kitapları çok zaman geçmeden Bursa'da okuyucularla buluşturmuştur. Emrî Efendi'nin Bursa'ya gelişiyile hem onun hem de XIX. Yüzyıl Bursa'sında farklı bir dönem başlamıştır. Murat Emrî Efendi Hüdâvendigâr Matbaası'nda bastırmaya başladığı ve çocuklar için çıkarıldığı ifade edilen *Fevâid*'le gazetecilik mesleğine ilk adımını atmıştır. Bu adım, Murat Emrî Efendi'ye Bursa'nın ilk sivil gazetecisi unvanını da kazandırmıştır. Murat Emrî Efendi'nin asıl önemli atağı ise 1883'te kurduğu *Matbaa-i Emrî* olmuştur. Ferâizcizade Matbaası'ndan sonra Bursa'nın ikinci özel matbaasını Murat Emrî Efendi kurmuştur. Daha sonra Bursa'nın ilk sivil gazetesi olan *Bursa* gazetesini ve ilk ekonomi dergisi olan *Sanayi* risalesini de kendi matbaasında basarak Bursa kültür hayatına kazandırmıştır.

Murat Emrî Efendi matbaa sahibi, ilme ve edebiyata düşkün biri olarak bütün bu girişimlerinin tek amacının ilme ve eğitime hizmet etmek olduğunu söyler.³ Matbaa-i Emrî, bu hizmetin çok önemli bir aracı olmuştur. Kütüphanesinde yazma halinde bulunan ve kaybolmaya yüz tutmuş eserleri, Emrî Efendi bir takdim yazısı yazarak matbaasında basmış,

² Daha sonraki yıllarda ölümüne kadar *Fevâid* başmuharrirliğini üstlenecektir.

³ *Fevâid*, mukaddime, s. 2.

onları kaybolmaktan kurtararak editörlük de yapmıştır. Bursa’da sosyal ve kültürel hayata katkısı olacağını düşündüğü birçok kitap ve risaleyi de basmış ve Bursalıların hizmetine sunmuştur. Murat Emrî Efendi kısa sürede XIX. Yüzyıl Bursa kültür hayatının önemli simalarından biri olmuştur.

Fevâid dergisi, Murat Emrî Efendi’nin maarif yolunda hizmete talip olduğunda attığı en önemli adım olmuştur.⁴ 1. sene 1. sayı 17 Kasım 1887 Perşembe günü yayımlanmıştır. Gazetenin kapak sayfası bir çerçeve içine alınmış bu çerçevenin sağ üst köşesine “*Birinci sene*”, “*Perşembe*”, “*Nüsha 1*” ibareleri yazılmıştır. Çerçeve içinde: “*fi 1 rebi’ü’l-evvel sene 1305*” (17 Kasım 1887) tarihi yer almaktadır. Ortada bir daire içine “*Fevâid*”, kapak sayfasının sağ tarafına Hüseyin Haşim Bey’in bir manzumesi yazılmış:

Küçükdür hacmi amma pür-Fevâid
Çıkar etfal için hoş bir eserdir
Eder tullab elbet istifâde
Fevâid bir debistan-ı hünerdir

Bu dörtlüğün tam karşısında Mahmud Kemâleddin Fenarî’nin :

Kesb-i feyz et kalma her bî-behnenin ihsânına
Merd için düşmânın ölümdür düşersen dâmuna
Ver cilâ-yı i’tilâ cüret-i istikbâline
Bakma halk-ı âlemin tazyîk u istihsânına

dörtlüğü yer almaktadır. Ortadaki dairenin altında: “*Ay ibtidası ile on beşinde neşr olunur bu risale-i müstecmi Fevâiddir. Mebahisi edebiyat, fûnun ve sairedir. Fevâidi bütün etfal-i şehre aittir.*” metnin altında, “*Heyet-i tahririye, muallimîn*” ibaresi yer alır. Buradan da anlaşıldığı gibi gazetenin hedef kitlesi çocuklardır. Emrî’nin bu ifadesinden hareketle daha önce yayımlanmaya başlayan süreli yayınlar, *Hüdâvendigâr* ve *Nilüfer*’in içeriği düşünüldüğünde *Fevâid*’in Bursa’nın ilk çocuk dergisi olduğu söylenebilir. Dergi “*Edebiyat*” ve “*Fûnun*” olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Edebiyat ve fen konularında faydalı bilgilerin toplanacağı derginin yazar kadrosunu da muallimler oluşturmaktadır. Bunun altında: “*Bir senelik abone bedeli 6 kuruştur. Hariçten abone olanlar için posta ücreti 3 kuruştur. Posta ücreti verilmeyen mektuplar kabul olunmaz.*” denilerek abonelik koşullarını da ifade etmişlerdir. Bu metnin al-

⁴ *Fevâid*’e ait birkaç ciltlik bir koleksiyon Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi’nde numara: 4571’de ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tark Us Koleksiyonu 0580, 0234 numaralarda kayıtlıdır.

tında: “*Merkezi Burusa’da cami-i kebir karşısında Kitaphane-i Emrî’dir. Evrak heyet-i tahririye namına olarak oraya gönderilmelidir.*” yazmaktadır. Bu metnin sağında: “*Bir nüshası 10 paradır.*”, solunda ise: “*Birinci nüshası meccanen*” diyerek birinci nüshasının ücretsiz dağıtıldığını bildirmektedir. Sayfanın alt kısmında ise: “*Maarif nezaret-i celilesinin ruhsatıyadır.*” yazmakta, bunun altında da: “*Hudâvendigâr Vilayet-i Celilesi Matbaası’nda tab olunmaktadır.*” yazılmıştır. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere *Matbaa-i Emrî* henüz faaliyete geçmemiştir. Derginin ilk 21 nüshası resmî Vilâyet Matbaası’nda basılmıştır.

İlk sayının ilk yazısı “*Mukaddime*” başlığıyla Murat Emrî imzasını taşır. Gençlere seslenen Emrî Efendi, maarifi tanımladıktan sonra, içinde buldukları asrın tahsile ne kadar elverişli olduğunu, bu fırsatı iyi değerlendirecek vatana olan hizmet borçlarını ödemeleri için sadece çalışmalarını öğütler:

“*Maarif dedigimiz şems-i âlem-firuzun ferdi olan marifet bir nur-ı daimü’l-lem’en-i cihan-kıymettir ki her hangi bir vücuda tecelli eylese o vücudu her nerede olursa olsun maşrikü’l-kemalat eder. O iktil-i ibtihac-ı giran-beha her hangi bir re’s-i mesuda mukarin olsa sahibini mâ-damü’l-hayat ser-tac-ı âlemiyan eder. İşte nur-ı mübin, asr-ı güzün irfan-ı karini gıpta-bahşa-yı isar olan şehriyar-ı maarif-perver ve şehinşah-ı sütude-siyer efendimiz hazretlerinin saye-i âlî-vâye-i cenab-ı zıllullahilerinde mülkümüzde dahi şaşaa-nüma olmağa başlamıştır.*”

Âdetâ Osmanlı’nın son dönemindeki eğitim problemleri ve bunlarla ilgili açılımlarla yeni bir başlangıç yapılarak bu konudaki geri kalmışlık çözümlenmeye başlar. Emrî Efendi, bu çözüme katkısını coşkusuyla dile getirir: “*Memalik-i mahrusatü’l-mesalik-i şahanenin eser-i sa’y u himmeti olmak üzere muntazam mektuplar küşad olundu. Memalik-i Osmâniyenin her kıt’asını bir darü’l-mearif şeklinde görmek arzu-yı samimisinde bulunan efkar-ı âliye erbabının vicdanlarına hayat taze sereyan etmeğe başladı. Mesuddur o evlad-ı vatan ki böyle bir asr-ı âliyede bulunmak şeref-i can-kıymetini ihraz ile ısrak etmeye başlamış olan envar-ı maarifden müstenir olmaktadır! Bahtiyardır o şebab-ı zaman ki böyle bir devr-i âliyyü’l-ala yetişerek ruz u şeb nimet-i uzma-yı marifetden istifade ile tenvir-i ezhan ve tahliye-i vicdan etmektedir.*” Emrî Efendi coşkulu üslûbuyla devam eder: “*Ey millet-i Osmaniye’nin yegâne ümmidgâhı olan evlad-ı vatan! Bu devr-i pür-meymenin kıymetini takdir ile çalışınız ki vatan sizden hizmetler bekliyor! İstikbalimizin saadetini temin edecek bir şey varsa o da sizin şimdiki sa’y u gayretinizden vücuda gelecek semerelerdir. Zinhar kuşışde rehavet göstermeyiniz ki avene-i hayat-ı insaniyeden tahsil-i ulum u fünuna en ziyade müsaade-kâr hayatın fasl-ı evveli demek olan gençliktir. Her dakikası bir ömr-i beşer*

kadar kıymetdar olan şu zaman-ı cemil-i saadeti bu devr-i celil-i hamidide beyhude yere ifna etmeyiniz! ömr-i azizinizden istifadeye gayret ediniz! Bu cihetle matmah-ı nazarı olduğunuz millet-i mübeccile-i Osmâniyeyi de bit-tabî müstefid etmiş olursunuz!” Emrî Efendi daha sonra gençlerin durumuyla kendi gençliğini mukayese eder, kendi neslinin talihsizliğini dile getirerek *Fevâid*'i çıkarış nedenini söyler: “Sizin gibi müntesip-i maarif gençlere âcizane bir hizmette bulunmak için bu defa da işte böyle bir risale neşrine mübaşeret eyledim.”

Murat Emrî Efendi *Fevâid*'i çıkarış nedenini ilk sayının sonunda da şöyle ifade eder:

“Maksadımız mekâtîp-i idadiye ve rüşdiye hatta ibtidaiye şakirdanının tahsil-i ulum ve fünuna sa’y u gayretlerini tezyid ile mearic-i insaniyenin ta evc-i bâlâsına terfi ve işbu fushat-ı âlem-i medeniyette esb-i himmet ve sa’ylarıyla gıy-ı âdemiyyeti çevgân-ı gayretlerine rabtedip nail-i maksud olmalarına âcizane bir hizmet olduğundan yazdığımız ibareler gayet açık ve sade ve tekellüfat-ı bediyyeden azade vaki olduğu erbab-ı fezail ve udeba-ı zi-şemail tarafından itiraz olunmayacağı ümidi pek kavidir çünkü kelimu’n-nasi alâ kadri avfin lehum⁵ ve efdâlü’l-keâm mâ kale ve delle⁶ cümleleri malum-ı zarafetleridir.”⁷

Emrî Efendi *Fevâid*'i çıkarış amacı doğrultusunda hedefine ulaşmaya çalışır. İlerleyen zamanda çok sayıda teşekkür mektubu olarak kutlanır. Bu mektuplardan biri de Bursa Mekteb-i İdâdiye-i Mülkiye üçüncü sınıf şakirdanı Devrekli Ahmed Hayri’ye aittir. Mektupta Ahmed Hayri *Fevâid*'in bir nüshasını okuduğunu fakat birkaç kez okudukça farklı faydalarını gördüğünü söyleyerek elinden düşürmediğini ekler. Yedi faydasını şöyle anlatır:

“Geçenlerde mektep-i insaniyet meksebi-âlimize birçok Fevâid risalesi gelip birer dane taksim olunduğu sırada hassa-i âciziye isabet eden Fevâidden istifade etmek üzere gece derslerimin mütalaa-sından sonra mezkur Fevâidi harfiyyen evvelinden ahirine kadar bir kerre okudum. Lakin bu okuyuştan kesp ettiğim faydalar bir daha okumağa mecbur edip tekrar ettim. Bu defasında daha ziyade mütelezziz oldum. tekrar ettim. El-hâsıl ertesi gün mektebimin ders günü olmakla yedi defa tekrar ile iktifa ettim. Eğer tatil günü olsaydı sabaha kadar mütalaaısıyla kesp-i fayda edecektim. Beher defa

⁵ “İnsanların sözü başkalarına karşı davranışlarına göre değerlendirilir.”

⁶ “En iyi söz kısa ve öz olmalıdır.”

⁷ *Fevâid*, 1. sene, 1. nüsha, s.8.

mütalaasında hâsıl ettiğim faydaları beyan etmeliğe mahabbet-i kalbiyem beni mecbur etti. Birinci istifade: Fevâid levhasının sol cenahında muharrer kıt'anın verdiği büyük bir nasihattır ki insaniyetten bî-behre ve hasm-ı can olan düşmanın ihsan ü damenine düşmekle tezellül ve meskenete duçar olmamak için kesb-i kemal ve tahsil-i hüner ve maarif ile tezyin-i zat u safa etmektir. İkinci istifade: mukaddimenin verdiği faydadır ki vaktiyle kazanılamayıp zayi olan maarif için ne kadar çok teessüf edilmiş. Hatta “yâ leyyetü’ş-şebabü yevme bî-mâzâfe’ale”⁸ ile temenni muhal etmiş bu bizim için günlerimizi nafîle yere zayi etmeyip gece ve gündüz kesb-i kemalat etmeliğimiz için büyük bir taziyanedir. Üçüncü istifade: Muallimlere lâzım olan ihtiramât-ı lâyika ve tazimat-ı faikanın sebebini bir derece bilirse ve İskender-i hakimînin beyanından ve Harun Reşid’in kelimelerinden müteessir olup muallimlerime o kadar mahabbet hâsıl ettim ki bu günde malik olduğum kıymetli bir şeyim varsa o da vücudumdur. İşte o kıymetli vücudumu muallim efendilerimin hizmetinde fida etmeği ahd ü cezm ettim. Dördüncü fayda: İnsaniyete yakışan merhamet-i saffet faziletidir ki bunun da derece-i faziletini Reşid namında bir köylü çocuğu meydana koymuştur. Beşinci istifade: Mahamid-i hazret-i padişahide zikrolunan kasaidür ki tilavet ü mütalaası vücud-ı illet-âludumuzun taze hayat bulmasını mucip olmuştur. Altıncı istifade: Rodos-ı mekteb-i ibtidai muallimiyle şakirdi beyinlerinde cereyan eden sual-i cevaptır ki mütalaasında bir hayli malumat-ı nafia tahsil olunur. [mabadi var] ibaresiyle va’d olanların da intizarındayız. Yedinci istifade: Hesap sualinin hallidir ki bu da bizim için pek büyük mucib-i istifadedir. El-hâsıl (el-esma’ü tenzilü mine’s-semâe⁹) mantıkunca Fevâid denilmeğe seza bir risale-i mergubedir. Heyet-i tahririyeye teşekkür ve kendilerinizi tebrik ederim. Bursa Mekteb-i İdâdiye-i Mülkiye üçüncü sene şakirdanından Divrikli Ahmed Hayri.”¹⁰

Murat Emrî Efendi, ilerleyen nüshalarda her düzeydeki okul çocuklarının hem kişisel gelişimlerini hem de akademik başarılarını arttırmak için derginin içeriğini genişletir. Okuldaki derslere katkısı olması için *Fevâid*'in son sayfalarında ilgili muallimlerin gönderdiği ders notlarını yayımlar. Öğrencilerin kişisel gelişimleri için hemen hemen her nüshada çeşitli şiirler, hikâyeler, makaleler yayımlar ve değerli büyüklerin hayat

⁸ “Keşke gençlik birgün geri dönse de ...”

⁹ “İsimler gökyüzünden iner”

¹⁰ Fevâid, 2. nüsha, s.13.

serüvenlerini anlatır. Recep Vahyî Efendi'nin Rusçadan tercüme ettiği La Fontaine masalları da orijinal şekli, Türk kültürüne adapte edilip mütercim tarafından ekler yapılarak yayımlanmıştır.

Murat Emrî Efendi gençlerin tahsile hevesini arttırmak için dergide kendi yazılarına da yer vereceğini, tevazu ile aktarırken bu hizmetin ne derece önemli olduğunu da derginin okuyucusu olan gençlere seslenerek şöyle vurgular:

“Efendiler! Size mümkün mertebe anlayabileceğiniz ifadeler ile bazı eserler yazmağı çoktan beridir arzu ediyordum: Fakat muvafak olamadım. Niçün mü? Söyleyim: İnsan ifadeden ziyade istifadeye muhtacdır. Hele bendeniz gibi tahsili pek nakıs olanlar, bu noktaya çok dikkat etmelidir.

Telaştan, gaileden kurtulabildikçe mütaalaaya dalıyordum; yazı yazmağı mecburiyet görmedikçe elime kalem almağı canım istemiyor. Vakı'a sizin yaşınızda iken bile sahib-i asar olmağdaki merakım fevka'l-âde idi. Hatta o hevesle yaza, çize birtakım saçmalar da vücuda getirdim. Ne çare ki bunun daha ilerisi biraz biraz değil birçok okumağı vabeste!

Evet! İnsan pek güzel yazmak için pek mükemmel okumalıdır. Ah şu bulunduğunuz zaman-ı marifetde ben de sizinle hem-sal bulunmuş olaydım ne kadar mesut olacak imişim.

Fakat heyhat! Mevkimin, zamanımın, halimin bir arada toparlansan müsadessizlikleri beni arzu ettiğim dereceye vardi ramadı, hele bakalım...

Vatan ümitleri, ne mutlu size ki velinimetimiz padişah-ı mearif-penahımız efendimiz hazretlerinin saye-i himaye-i müşfikânelelerinde her türlü kolaylıklar ile hüner, marifet kazanıyorsunuz! Çalışınız!

[Zaman zaman terakki, cihan cihan-ı kemal]

Bakınız teneffüs, tatil zamanlarınızın bile faydalı bir suretle geçmesi için size mahsus olmak üzere risaleler mecmualar da çıkarılıyor. Bu da az nimet midir!

Bizim vaktiyle pek çok intizarlar, fedakârlıklar ile getirtebilip bin türlü sıkıntılarla okumağı çabaladığımız muğlak gazetelere, kitaplara mukabil siz yerinizde ucuz ucuz mecmualara vezai finize ait pür-Fevâid risalelere dest-res oluyorsunuz, bahtiyarsınız.

Efendiler! İstikbalimizi pek büyük hazırlıklar ile istikbal etmeyiz; öyle iki satır yazı yazabilip de kendini [oldum...] zannedenler bundan sonra gülünç olacaklardır.

İnsan idrak edebileceği zaman-ı kemalinde akranına faik olmak ihlafına da faydalı hizmetlerde bulunmak ister ise heman şimdiden durmamalı, çalışmalıdır. Bu babda söylenecek daha ne kadar sözler var !! Fakat tamamen beyanına imkân yok.

İleriye doğru [Fevâidü'l-favâ'id] unvanıyla yazacağım eser-cikler, hikâyecikler benim isteyip de söyleyemediğim fikirleri de tamamıyla nazar-ı mütalaanıza arz edecektir. Benin bu babdaki hizmetim, yalnız ifadeden tercümeden ibaret gibi bir şey kalacak ise de siz bunları sade bir hikâye adi bir söz olarak telakki etmeyip yazılmasında ki hikmeti, nüktayı bulmağa çalışmanız iktiza eder. Bu hususta da dirayetinizi, istidadınızı ispat etmelisiniz.

Artık İsm-i Huda ile işimize başlayalım:¹¹

Emrî Efendi'nin çocukların gayretlerini arttırmak için bulduğu bir yol da nüsha sonlarında sorduğu matematik sorularıdır. Bu sorulara, doğru cevap veren öğrencilere ücretsiz abonelik veya kitap hediye edilmektedir.

Murat Emrî Efendi, *Fevâid*'in ilk yılında yakın dostu ve hemşehrisi Mahmud Kemâleddin Fenarî'den büyük destek almış ve gazetenin başmuharrirliğini ona vermiştir. O da *Fevâid*'e bir teşekkür ve tebrik manzumesi yazar:

*Fevâid heyet-i âliye-i tahririyesine
[Tebrik ve Teşekkür]
Heyet-i muhtereme! sa'yiniz olsun meşkûr
Böyle bir himmet-i vâlâya teşekkür olunur
Dide-i mefhareti etdi Fevâid tenvir,
Kalbimin nur-ı mübahatı olunmaz tasvir
Müsteid, sürekli takdirlere hizmetiniz
Pek çok alkışlanacaktır hele cemiyetiniz
Müstefid eyleyiniz nev-hevesan-ı vatanı!
Sever Allah vatan namına hizmet edeni;
Olalım hâdim-i millet hepimiz sa'y ederek,
Görünür şahid-i ra'na-yı terakki giderek;*

¹¹ *Fevâid*, 1. Sene, 15. Nüsha, s.114-117.

*Edebiyat, fûnun, bir de sanayi, bunlar;
 Mukterin olduğu her milleti mesut eyler
 Bunların her birisinden de Fevâid tolsun!
 Yani her nüshası bir bağ-ı mearif olsun!!
 Bakmayın safsata-perdazların her sözüne,
 Çalışın girmeye ruşen-nazarın gözüne
 Birtakım bî-haberan bunları efsane bilir,
 Öyle efsürde-dilan “hass-ı terakki” ne bilir?!
 Kilk-i ser-keş sadedin haricine çıktı yine
 Gelelim bahsimizin biz yine eski yerine
 Tab olunmuş bir iki parçada asarımdan?
 Nasıl izhar-ı mesarr eylemeyim ya, buna ben?!
 Hamem oldukça ser-azade-i meşguliyet,
 Eder asarımı takdim-i huzur-ı heyet;
 Çok zaman neşr-i Fevâid de sebat eyleyiniz!
 Haiz-i şan olarak hatm-i hayat eyleyiniz.
 Bursa fi 2 Kanun-ı evvel sene 303 Mahmud Kemaleddin-i Fenârî¹²*

İlk nüshanın baş kısmında: “Kâffe-i hususatda müdir Saffet Efendi’ye müracaat olunur.” ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla Fevâid’in ikinci senesinde gazetenin müdürlüğüne Saffet Efendi getirilir.

Fevâid’in kapağında “Sahib-i imtiyazı ve naşiri: Murat Emrî” kaydı da vardır. Basıldığı yer olarak “Bursa’da Hükümet karşısında Matbaa-i Emrî” gösterilmektedir. “Mahall-i tevzii: Bursa’da Hükümet karşısında Kitaphane-i Emrîdir” ibaresinden anlaşılmaktadır ki, Murat Emrî Efendi ilk zamanlar, şimdiki Cumhuriyet Caddesi’nde, eski Doruk Tütün Deposu’nun -halen Doruk İşhanı’nın- bulunduğu yerdeki hükümet konağının karşısında, yani şimdiki Cumhuriyet Caddesi ile Ticaret Odası önünden Kapalıçarşı’ya çıkan sokağın köşesinde bir matbaa kurmuş, burada hem Fevâid’i basmakla, hem de bir bölümünü kitaphane olarak işlettiği dükânında, Fevâid’in satış ve dağıtım işlerini yürütmektedir.

Satış şartları, “Şerait-i iştirası” başlığı ile şöyle belirtilmekte: Bursa için bir seneliği 10, taşra için posta ücretiyle beraber 20 kuruştur. nüshası 10 paradır.”

Ulucami etrafındaki büyük yangın ve Kemâleddin-i Fenârî’in ölümü üzerine gazete birinci yılın sonunda 21. nüsha çıkarıldıktan sonra tatil

¹² Fevâid, 1. sene, 4.Nüsha, s. 26.

edilmek zorunda kalınmıştır. İkinci senenin ilk nüshası 13 Şubat 1894'te "İkinci sene 1. nüsha" başlığıyla çıkar. Her yıl sayı numaraları teselsül etmez ve nüsha numarası birden başlar. Bu nüshada Emrî Efendi, "arz-ı meram u mahmidet" başlığıyla yazdığı yazıda Padişaha övgü ve duanın ardından gazetenin on beş günde bir çıkarılacağı duyurarak durumu şöyle anlatır:

"Bu cümleden olarak fünun u edebiyattan bahs etmek ve on beş günde bir kerre çıkarılmak üzere bin üç yüz beş senesi gurre-i rebü'l-evvelinde bir dahi Fevâid namında bir risale meydan-ı intişara vaz etmiş idik ki muahharen risale-i mezkûre muharrirliğini der-uhde iken şair-i şirin-makal Mahmud Kemaleddin Efendi merhumun irtihali ve müteakiben dehşet-nisar zuhur olan harikdan matbaa ve idare-hanemizin vuku-ı ihtirakı hasebiyle ancak yigirmi birinci numeroya kadar neşrolunabilip üç yüz altı senesi gurre-i muharremü'l-haramında bi'l-mecburiye ve bi'l-ihtiyar tatil edilmiş idi. Fakat risalenin devam-ı intisarı istifade-cuyan-ı memleketin ve bi'l-hassa şakirdan-ı mekatibin izdiyad-ı kemalat-ı ilmiyelerine hâdim olacağı için evlad-ı vatanın böyle bir vasıta-i terakkiden mahrumiyetleri sâhib-i risalece hasbe's-sadaka bir dağ-ı derun olmakda idi. Binaen aleyh hizmet-i mukaddese-i sabıkasından uzun müddet mehcuriyeti reva göremeyen sâhib-i Matbaa-i Emrî benderleri Fevâid'in tekrar neşrine müsade buyrulmasını istirham eylemesi üzerine li-yedi'l-arz risale-i mezkûrenin "kemâ fi's-sâbık"¹³ intisarı hususuna irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref müteallık buyurulmuş ve bir mantuk-ı emr ü ferman kemalat-ı beyan-ı cenab-ı padişahi Fevâid bu yevm-i mukaddes ü dil-füruzda teyemmünen tekrar intişara başlamıştır ki saye-i fuyuzat-ı sermaye-i hazret-i şehinşahide ba'dema her pencşenbe günleri muntazaman tab u tevzii mukarrer bulunmuştur."

Fevâid'in 3. sene 1. nüshası 5 Eylül 1894'te çıkarılır. Dergi bir önceki senede olduğu gibi devam eder.

Fevâid'in 4. sene 1. nüshası büyük değişikliklerle 15 Kasım 1896'da çıkar. Risale artık pazar günleri çıkmaktadır. *Fevâid*'in başmuharrirliğine Mehmet Rif'at getirilir. "İfade-i Fevâid" başlığıyla yazılan ilk yazıda, risalenin neşrinin gecikeceği vurgulanarak bunun nedenleri anlatılır. Daha sonra da başmuharrir Mehmet Rif'at'ın "İfade-i Mahsusa" başlıklı yazısı yer alır. Bu yazıda "Âlem-i matbuatda sebk iden fevka'l-âdesine bir zamime-i güzide olmak fikr-i hamiyetkâranesiyle *Fevâid*'in

¹³ "Daha önce geçtiği gibi"

şeklen ve mecmaen bir suret-i müstahsineye ifrağını tasmin eyleyen kitâbî-i gayûr Emrî Efendi risalenin kısm-ı edebîsine de ba'zı tadilat icra etmek üzere fakiri (muharrir-i edebî) intihâb eyledi." diyerek bu görevi üstlendiğini bildirir. Yazının devamında "Bendeniz tarz-ı atîk düşmanı olmamakla beraber edebiyât-ı cedîde taraftarıyım." cümlesiyle *Fevâid*'in bundan sonra nasıl bir çizgide olacağını da işaretlerini vermiştir. Bu ve bundan sonraki içeriğin Murat Emrî Efendi'nin kontrolünden geçmemesi düşünülemez. Bu da Murat Emrî Efendi'nin her ne kadar klâsik bir divan şairi olarak görünse de kişiliğindeki gelişmeye açık karakterin bir gereği olarak Mehmet Rıf'at'ın *Fevâid*'deki icraatını desteklediğine işaret eder. Mehmet Rıf'at'ın başmuharrirliğiyle birlikte, eski tarzda yazılmış şairlerin yanında Edebîyat-ı cedîde taraftarı şairlerin şiirleri *Fevâid*'de ön plâna çıkmaya başlar. Bunun yanında şiir yazmaya yeni başlayanların gazeteye gönderdikleri şiirler de gazete yönetimi tarafından değerlendirilerek geri bildirim verilir. Örneğin, Hamdi Efendi'nin şiirine şu değerlendirme yapılmıştır:

"(Fevâid) Birinci küt'ünün ikinci mısraındaki (topladım) tabiri yanlış. Bir gül topladım denilemez. Bir gül kopardım denilir. Burada toplamak fi'linin birkaç güle şumulü var. Halbuki siz bir gül murat ediyorsunuz. İkinci küt'ünün ikinci mısraındaki (hiç)i çekmemişsiniz. İkinci küt'adaki dördüncü mısranın meali pek karanlık"

Fevâid'in bu dönemden sonra dikkat çeken bir başka yönü de risaleye İstanbul'dan şiir yollayan şairlerdir. Bunlar arasında Tevfik Fikret, Süleyman Nesib, Siret Bey, Cenap Şahabettin dikkat çekicidir. Mehmet Rıf'at'ın "*Tevfik Fikret Bey Efendi hazretlerine yadigârımızdır.*" başlıklı şiiriyle ilgili şu dipnot da ilginçtir:

*"Bundan bir sene evvel iki ayrı vezinle bir manzum hikâye yazmak istiyordum. Vezin intihabı konusunda Tevfik Fikret Bey Efendi'ye müracaat ettim. O da bu manzumenin veznini tavsiye etti. Hikâyenin yarısına yakını yazdığım sıralarda Cenap Şahabettin Bey Efendi de bu vezinde bir şiir yazdılar. Bu veznin kâşifi Tevfik Fikret Bey Efendi'dir. Kendi reyleriyle evvelâ istimal eden bendenizim. Bu sözleri buraya yazmamın maksadı Şahabettin Bey'i taklit etmiş gibi bir kinayeye hedef olmamaktır."*¹⁴

Tevfik Fikret'in "*Güzelsin*", "*Bir levha*", "*Tevhid*", "*Kılıç*", "*Şaire Dair*" şiirleriyle; Cenap Şahabettin'in "*Bir Dağdan İnerken*", "*Hayal-i Mader*" şiirleri dikkat çeker. *Fevâid* çok geniş bir yazar kadrosuna sahip-

¹⁴ *Fevâid*, 4. sene, 2. nüsha s.21.

tir.¹⁵ İçlerinde o dönemin ünlü yazar ve şairleri de bulunmaktadır.

Fevâid'in 4. sene, 7. nüshasının kapağının iç kısmında bir ilan yer alır. Bu ilanda her hafta edebi bir müsabaka yapılacağı duyurulur: “*Fevâidin gelecek haftaki nüshasından itibaren zemini tarafımızdan tayin edilmek üzere bir müsabaka-i edebiye açacağız. Bu müsabakaya dâhil olacak asar bazen nesir bazı kere de manzum olacaktır. Birinciliği kazanan zata Fevâid'imizin bir senelik abonesi ihda olunacaktır. Gönderilecek asarın mufassıl olmaması şarttır. Gelecek hafta çıkacak nüshamız için 'Kar fırtınası' unvanlı bir manzume isteriz.*” denilerek ilk haftanın yarışma konusu da belirlenerek, şairlerden “*Kar Fırtınası*” konulu şiir yazmaları istenir. Fakat daha sonraki nüshalarda bu yarışma ile ilgili bir ifade yer almaz.

Fevâid'in bir risale olarak çıkarılan nüshalarının dışında zaman zaman özel tefrikaları da olmuştur. Bunlar arasında; Mehmet Rıf'at'ın 1 Ağustos 1310'da Siret Bey'e yazdığı “*Berk-i jale-dar*” isimli mektup, Said Bey'e yazılmış “*Enîs*” başlıklı mektup ve M. Safâ Bey'in “*Afyon şikâri*” başlıklı yazısı yer alır.

Fevâid'in 1313 tarihli bir de “*Nüsha-i Güzide*”si mevcuttur. Bu özel sayının kapak sayfasında: “*Mesarif-i tabiyesi bi't-tenzil-i esmanî evlad-ı şuheda ve guzata-ı asakir-i şahaneye ait olmak üzere taht-ı riya-set-i ulya-yı hazret-i tac-daride bulunan pazar-ı şefkate dest-aviz-i naçizdir.*”

¹⁵ A. Rüşdî, Abdullah Mazhar Bey, Abdülhakim Hikmet, Abdülkerim Hâdi Efendi, Abdürrahim Nâfiz, Ahmed Hamdi, Ahmed Mâcid Efendi, Ahmed Reşid Bey, Ahmed, Rıf'at Bey (Üsküdarlı), Ali Hikmet Bey, Ali Suad, Aziz Bey Efendi, Bahâ Bey, Bahaeddin Bey Efendi (Vali Yardımcısı), Besim Bey Efendi, Binbaşlı Hilmi, Bey (Islahhane Müdürü), Burhan-zade Nâci, Cenab Şahabettin, Çatalcalı Memduh Bey, Çiftçi Ahmed Rıza, Ebuttahir Mehmed, Ekrem Bey, Fâik Ali Bey, Ferâizcizade, Fâiz Sâlih Efendi, Hacı Ali Rıza Efendi, Hakkı Bey, Hâlid Eyüp Bey, Halil Hakkı Bey, Halil Ziyâ Bey, Hamdi Bey, Hasan Süheyl Bey, Hasan Tahsin (Kandiye Mutasarrıf ve Kumandanı), Hasköylü Tahsin Basri, Hıfzî, Hüseyin Cemil Efendi, İsmâil Rüşdî, Kadırzade Hüseyin Hâşim Bey, Kadri Necib Bey, M. Hayreddin Bey, Mehmed Behâi Bey, Mehmed Ekrem Bey, Mehmed Necib Bey, Mehmed Rıf'at, Mehmed Sami Bey, Mehmed Sermed Bey, Mehmed Şevked, Midhat Bey, Midhat Hamdi (Dersaadet Liman Muhasebesinden), Muallim Feyzi Efendi, Muharrem Hasbi, Muharrem Hasbî (Balıkesirde Muallimîn-i İdadiyeden), Müstecâbizade İsmet Bey, N. Vecdî, Nâci Efendi, Nâdir Bey, Niyâzi Bey, Osman Fâiz, Ömer Nâci, Paşa-zâde, Yusuf Ken'an, Recep Vahyî Bey, Refik Bey Efendi, Remzî, Ruşendil Bey, Sa'di, Safâ Bey, Şahabzade Fuad, Şefik Zihnî, Şevked İlhamî Bey, Şevked Kademî, Tepedelenizade Kâmil Bey, Tevfik Fikret, Vefik Bey, Yenişehir Fenarî Şükrü Bey zade Ali Hâfî, Yenişehir Fenarî Hasan Nazmi, Zeyneb Nesîbe Hanım, Ziver Bey (Trabzon Maarif Müdürü)

*Hürmet bu gaziyana bu er oğlu erlere
Rahmet şehid olanlara rahmet o askere*

Burusada Matbaa-i Emrî 1313”

metni yer almaktadır. Osmanlı-Yunan savaşının arkasından Osmanlı ordusuna destek için çıkarılan bu nüshada olabildiğince seçkin yazarlara yer verilmiş, başta Tefvik Fikret, İsmail Safa, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, M. Sami Bey, Besim Bey, Süleyman Nesib Bey, Recep Vahyi, Ömer Naci olmak üzere birçok şairin şiirleri yayımlanmıştır. Bu özel nüshada dikkat çeken bir makale de Diyarbakırlı Zülfikâr Ağazade Fazlı Efendi'nin “*İhtiyâc-ı Âsâr Meselesi*” adlı makalesidir.¹⁶ Bu makale *Sabah* gazetesinin 31 Teşrinievvel 1313 tarihli nüshasında yayımlanan M. Şekîb imzalı makaleye karşın yazılmıştır. Türkçenin ilim dili olamayacağına dair yazılmış bu makaleye, Zülfikâr Ağazade, bilakis, Türkçenin her türlü fikri ifade edebilecek güce sahip olduğunu anlatan bir cevap yazmıştır.

Fevâid dergisi'nin ulaşabildiğimiz son nüshası 5. sene 2. nüshadır. Bu nüsha 13 Temmuz 1898'de çıkarılmıştır.

SONUÇ

Fevâid, gazete kavramının yeni yeni anlaşılmaya başlandığı XIX. Yüzyıl Bursa'sında doğrudan öğrencileri, dolayısıyla da çocukları hedef kitle olarak belirlemiş ve bu kültürün Bursa'da yerleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Her ne kadar *Fevâid*'in muhtelif sayılarında adı ile birlikte gazete ifadesi kullanılıyor olsa da *Fevâid*, bir gazeteden çok edebî ve ilmî bir dergi özellikleri göstermektedir. Bu nedenle *Fevâid* dergisi olarak adlandırılması gerektiği düşünülebilir.

Murat Emrî Efendi'nin eğitime verdiği önem ve desteğin en somut göstergelerinden biri *Fevâid*'dir. Dergide her ne kadar ağır bir dil kullanılmışsa da amaç, çocukların ve gençlerin bilgi, bilinç ve tecrübelerini arttırmak ve onları eğlendirmektir. Aynı zamanda *Fevâid*'in son sayfalarında yayımlanan ders notlarıyla şiire, edebiyata heves etmiş gençlerin çalışmalarına yer vererek Bursalı öğrencilerin ortak bir çatı altında olmalarını sağlamıştır. Bursa'daki kültür, edebiyat ve bilim hayatının şekillenmesine destek olarak *Fevâid*'de yayımlanan ilmi ve edebi makalelerde; tercüme ve şiirlerde gençlere yol gösterecek tanınmış birçok şair ve edibe yer verilmiştir. *Fevâid*'e şiir ve yazı gönderen gençlere yine dergi aracılığıyla dergi yönetiminin yaptığı değerlendirme sonucundaki geri bildirimlerle bu gençlerin yetişmesine de katkı sağlamıştır. *Fevâid*'i yayımında iki dönem dikkat çekicidir. İlk dönemde Mahmûd Kemâleddin

¹⁶ Fevâ'id, *Nüsha-i Güzide*, s.25-31.

Fenârî başmuharrirdir ve hedef kitle çocuklardır. İkinci dönem ise Mehmet Rıf'at Efendi'nin başmuharrirliğiyle başlar. Bu dönemde derginin muhtevasında ve üslubunda önemli değişiklikler olur. Hedef kitle içine çocuk okuyucularla birlikte gençler ve yetişkinler de girer. Muhteva açısından da eski tarz şiirlerden ziyade edebiyat-ı cedide ürünlerinin ağırlıklı olarak yayımlandığı görülür.

Bir şair ve müteşebbis olarak Murat Emrî Efendi, *Fevâid*'in dışında *Matbaa-i Emrî*'de çocuk ve genç okuyucular için onların zihinsel ve ahlâki gelişimlerini olumlu etkileyecek onlarca kitap basmış, *Fevâid*'in hemen her sayısında yeni çıkan kitapları da tanıtarak Bursalı gençleri okumaya teşvik etmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında *Fevâid* dergisi Bursa kültür hayatının şekillenmesinde önemli bir dönemeç olmuştur.

Fevâid'in kapak sayfalarından bazıları:

KAYNAKÇA

1927 Yılı Bursa Vilayeti Salnamesi (1927), Bursa Vilayet Matbaası, Bursa.

Fevâid, I. Yıl Nüshaları (1305), Hüdâvendigâr Matbaası, Bursa.

Fevâid, II, III, IV ve V. Yıl Nüshaları (1311-1316), Matbaa-i Emrî, Bursa.

KAPLANOĞLU Raif (2006), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul.

KÜR, İsmet (1991), *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2010), *Bursalı Murat Emrî Efendi ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.